

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA YAZISI

**Atipik ve Tipik Gelişim Gösteren Çocuğa Sahip Annelerin
Ölüm Kaygısına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi**

Tuğba ALTINTAŞ¹, Kudret İSPİR¹, Sacide ŞAHİN²

Özet: Bu çalışmanın amacı Atipik ve Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin ölüm kaygılarına ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Araştırmanın örneklemi KKTC sınırları içerisinde yaşayan 14 anneden oluşmaktadır. Annelerin 7'si Atipik gelişim gösteren çocuğa 7'si Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerdir. Örneklem grubu çocuklarının yaşlarının 18 ve üzeri olması ile sınırlandırılmıştır. Örneklem grubuna verilerin kolay ulaşılabilir olması amacıyla kartopu ve amaçlı örneklem metodlarıyla ulaşılmıştır. Araştırma sonunda iki gruba ait annelerin ölüm kaygılarına ilişkin temel farkın bakım verme ve iyi bir eğitim verme konusunda şekillendiği saptanmıştır. Araştırmanın bulguları literatür çerçevesinde tartışılmış, araştırmanın sınırlılıkları ve araştırma bulguları doğrultusunda konuya ilişkin öneriler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atipik gelişim, Tipik gelişim, Kaygı, Ölüm kaygısı,

Investigation of the Role of Social Justice in Relation between Identity Power and Collective Action

Abstract: The aim of this study was to investigate the opinions of mothers with atypical and typical develop mental children on death anxiety. The sample of the study consists of 14 mothers living in the TRNC. 7 of the mothers had children with atypical development and 7 of them had mothers with typical development. The sample group was limited to mothers with children aged 18 and over. The sample group was reached by snowball and purposeful sampling methods in order to make the data easily accessible. At the end of the study, it was found that the main difference in the anxiety of death of the mothers belonging to two groups was shaped about caregiving and providing good education. The findings of the research were discussed within the framework of the literature, and suggestions were given in line with the limitations of the research and the findings of there search.

Keywords: Atypical, Typical, Anxiety of Death

¹Öğr. Gör, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi

²Uzm. Klnc. Psk, Birikim Koleji, sacidesahin@gmail.com

Address of correspondence/Yazışma adresi: Öğr. Gör. Tuğba Altıntaş, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Lefkoşa-Kıbrıs. tugba.altintas@kisbu.edu.tr

Date of Received/Geliş Tarihi: 17.11.2019, **Date of Revision/Düzelme Tarihi:** 28.01.2020, **Date of Acceptance/Kabul Tarihi:** 18.03.2020

Citing/ Referans Gösterimi: Altıntaş, T., İspir, K., Şahin, S. (2020). Atipik ve Tipik Gelişim Gösteren Çocuğa Sahip Annelerin Ölüm Kaygısına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 2(1): 20-27 doi:10.35365/ctjpp.20.2.3

Giriş

Aile sosyal dünyanın en ufak yapıtaşdır. Bu yapı taşının içinde çocuğun varoluşu kıymetli bir yer tutar. Her ebeveyn adayı çocuğu dünyaya gelmeden önce çocuğunun sağlıklı, akli başında olmasını ve akademik başarısının yüksek olması temennisinde bulunur. Ebeveynlerin çocukları hakkındaki bu istekleri anne baba olarak kendilerini ve çocuklarını nasıl görüp algıladıklarına ilişkin olan düşünceleriyle değişiklik göstermektedir. Ebeveynlerin hiç biri doğacak çocuklarının özel gereksinime sahip olacağı algısıyla ebeveynliğe hazırlanmaz. Ebeveyn adaylarında çocuk sahibi olmadan önce böyle bir korkunun olması onları huzursuz eder(Metin, 2012) Aileler yaşlılarıyla benzer gelişim özeliği gösteren sağlıklı bir bebek beklerken, diğerlerinden farklı bir bebeğin dünyaya gelmesiyle hüsrana uğramaktadırlar. Aileye atipik gelişime sahip bir çocuğun katılmasıyla anne babalar farklı duygular hissediler ve zorlu bir sürece girmiş olurlar. Bu süreçte ilk olarak kendilerinin nasıl hareket edeceklerini, nereden fikir alacaklarını ve bundan sonra özel gereksinime sahip olan çocukla nasıl yaşayacaklarını kestiremezler (İşcan ve Malkoç, 2017). Atipik ve Tipik gelişim kavramları ile ilgili alan yazın incelendiğinde Atipik kavramı, sosyal çevre tarafından kabul gören özelliklerin dışında kalan, belirli alanlarda yetersizliği olan veya özel eğitime ihtiyaç duyan bireyler için kullanılmaktadır (Yalçın,2018).

Aile üyelerinin Atipik sahip bir çocukla hayatlarını sürdürmesi bireyleri sosyal, ruhsal ve maddi açıdan etkilemektedir. Ailelerin evliliklerinde de bir takım problemler yaşanmasına neden olabilmektedir. Yaşanan bütün bu problemler ve çocuğun yetiştirilmesi bakımından ihtiyaç duyulan, para, enerji ve zamana yeterli derecede ulaşılamaması anne ve babada strese yol açmaktadır (Küçüker,2001).

Atipik gelişimi olan çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte hayatlarını sürdürürken hissettikleri duygulara bakıldığında endişe, belirsizlik, ümitsizlik, çaresizlik, merhamet suçluluk, şok, agresyon ve yalnızlık gibi hisleri, bu insanların yoğun olarak yaşadığı bulgulanmıştır. Ebeveynlerin çocuklarına bakarken yaşadığı zorluklar nedeniyle kendilerinin ihtiyaç duyduğu, gereken desteği, alakayı, rehberliği ifade edemediklerinden ümitsizlik hissine kapılırlar. Bu süreçle beraber kendilerinde depresyon semptomları ortaya çıkmaya başlamaktadır (Durat, Atmaca, Ünsal ve Kama 2017). Breslau (1982) özellikle çocuğun bakım ihtiyacının fazlalığıyla beraber annelerde psikolojik sıkıntılarda artış olduğu bilinmektedir (Akt: Oktar ve Yıldız,2019).

Ölümün kontrol edilemeyen ve kendisi ile ilgili tedbir alınamayan bir olgusu olması bireylerde bir tehdit olarak algılanmaktadır. Aynı zamanda kişilerin kendi vücut bütünlüklerine ontolojik bir tehlike olarak anlamlandırdıkları bir kavramdır. Bireylerin hayatlarının sona ereceği düşüncesi kişilerde kaygının oluşmasına neden olmaktadır (Koca, 2017). Ölüm her bireyde kaygı oluştururken, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerde ise kendi ölümlerini düşündükçe, arkaalarında evlatlarının gelecekleri ile ilgili belirsizlik içinde bıraktıkları düşüncelerinden (Oktar ve Yıldız, 2019) ötürü ölüm kaygısı yoğun olarak yaşanmaktadır. Atipik gelişim gösteren annelerin katılımcı ve tipik gelişim gösteren çocuğa sahip olan annelerin örneklem grubu oluşturduğu

başka bir çalışmada da, annelerin kaygı ve depresyon düzeyleri incelenmiştir. Bulgular yine literatürle bağlantılı olarak Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin her iki değişkende de anlamlı düzeyde yüksek puan aldığını göstermiştir (Uğuz, Toros, İnanç ve Çolakkadıoğlu, 2004). Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip tüm aileler genel olarak kendilerine üç soru yöneltmektedirler. Yaşlılarından farklı olan bu çocuklarının özel gereksinimleriyle nasıl mücadele edeceklerini, çocuklarının gelecekte neyin beklediğini, çocuklarının bu rahatsızlığının kendilerinden kaynaklı olup olmadığını ve toplumsal desteğin yetersiz oluşuyla nasıl yola devam edeceklerini sorgulamaktadırlar. Özellikle bu sorular ve annenin ölümü ile cevapsız kalma riski annelerde ölüm kaygısını artırıcı değişkenler olabilirler (Okanlı, Ekinci, Gözüağca ve Sezgin,2004). Yapılan literatür taraması ve ulaşılan bilgiler doğrultusunda araştırmanın problem durumu Tipik ve Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin ölüm kaygılarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. Litaratürde annenin özel gereksinim duyan çocuğa bakan birincil kişi olarak gösteriliyor oluşu örneklem grubunun annelerin olarak seçilmesinde önemli bir değişken olmuştur. Literatürün örneklem grubu anneler olarak belirlenmesinde en önemli etken olmuştur (Koca,2017).

Araştırma çerçevesinde belirlen problem durumu için

aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır.

1. Atipik ve Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin çocuklarına karşı görev ve sorumluluklarıyla ilgili görüşleri nelerdir, farklılaşmakta mıdır?
2. Tipik ve A tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin ölüme ilişkin görüşleri nelerdir, annenin - çocuğun ölümüne ilişkin görüşleri nelerdir ve bu görüşler iki anne örneğinde farklılaşmakta mıdır?
3. Tipik ve Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin çocuklarına yönelik endişelerini azaltabilecek değişkenler bulunmakta mıdır?

Yöntem ve Gereç

Araştırmanın amacına uygun olarak derinlemesine inceleme yapılabilmesi için nitel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel yöntem görüşme, gözlem gibi veri toplama yöntemleri ile araştırılan konunun daha derinlemesine incelenmesine olanak sağlayan olayların ve algıların multidisipliner bir şekilde incelenmesine imkân sağlayan bir araştırma yöntemidir (Büyüköztürk, Akgün, Demirel, Karadeniz,2015).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın amacı doğrultusunda evren Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşamlarını sürdüren Tipik ve Atipik gelişim gösteren 18 ve 18 yaş üstü çocuğa sahip olan annelerden oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise KKTC'nin Lefkoşa ve Gazimağusa bölgelerinde yaşayan yaşı 18 den büyük olan çocuğa sahip olan 14 anne ile yapılmıştır. Bu 14 anneden birinci grup 7 kişi Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip, ikinci grup ise 7 kişi, tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerden oluşturulmuştur. Araştırmanın Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip anneler örneklemine kartopu örneklem türüyle belirlenmiştir. Kartopu örnekleme yöntemi

evrene ait birimlerden birisi ile ilişki kurup, bağlantıya geçmek, bağlantıya geçilen birimin yardımıyla ikinci birime, ikinci birimin yardımıyla üçüncü birime gidilerek bulunan bir örneklem çeşididir. Bir kartopunun büyümesi gibi örneklemin büyüklüğü bu şekilde artmış olur (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Atipik gelişim gösteren, 18 yaş üstü çocuğa sahip annelerin ulaşılmasında kartopu örneklem türünün kolaylık sağlamıştır. Tipik gelişim gösteren çocuklara sahip annelere ise amaçlı örneklem türü ile yapılmıştır. Amaçlı örneklem ise araştırmacının kendi bireysel gözlemleri

doğrultusunda araştırmasının amacına uygun olarak belirlediği özelliklere sahip kişilerden oluşan örneklem türüdür (Gürbüz ve Şahin,2018).

Örneklem gruplarında tipik gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin kodlarına göre sosyo- demografik özellikleri Tablo 1’de ve atipik gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin kodlarına göre sosyo-demografik özellikleri Tablo2’de sunulmuştur. Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip aile bireyi “TP” ve atipik gelişim gösteren çocuğa sahip aile bireyi “ATP” olarak kodlanmıştır.

Tablo 1. Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip örneklem grubunun kodlarına göre sosyo- demografik özellikleri

Kod	Yaş	Meslek	Maddi Gelir	Eğitim Durumu	Çocuk Sayısı
TP1	47	Ev hanımı	5.000	Lise	3
TP2	46	Tem. görev.	6.000	İlkokul	3
TP3	41	Ev hanımı	Asgari ücret	İlkokul	2
TP4	45	Ev hanımı	Asgari ücret	İlkokul	2
TP5	60	Doktor	10.000	Üniversite	2
TP6	46	Ev hanımı	5.000	Lise	2
TP7	52	Ev hanımı	10.000	Lise	3

Tablo 2. Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip örneklem grubunun kodlarına göre sosyo- demografik özellikleri

Kod	Yaş	Meslek	Maddi Gelir	Eğitim Durumu	Çocuk Sayısı	Atipik çocuk kaçınıcı sıra	Çocuğun cinsiyeti	Özel gereksinim durumu
ATP1	41	Ev hanımı	Asgari ücret	İlkokul	3	1	Kız	Zihin- bedensel yetersizliği- ağır
ATP2	48	Ev hanımı	Asgari ücret	İlkokul	2	2	Kız	Öğrenme güçlüğü
ATP3	38	Ev hanımı	Asgari ücret	İlkokul	2	1	Kız	Zihin yetersizliği- hafif
ATP4	45	Ev hanımı	4.000	İlkokul	2	1	Erkek	Bedensel yetersizlik- ağır
ATP5	51	Ev hanımı	5.000	Lise	3	1	Erkek	Öğrenme güçlüğü- hiperaktivite
ATP6	50	Ev hanım	Asgari ücret	İlkokul	3	1	Erkek	Zihin yetersizliği- orta
ATP7	47	Ev hanımı	Asgari ücret	İlkokul	2	2	Erkek	Zihin yetersizliği- orta

Veri Toplama Araçları

Araştırma doğrultusunda araştırmacılar tarafından literatüre bağlı kalınarak oluşturulan kişisel bilgi formu ve görüşme formu kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu hazırlanırken iki farklı form hazırlanmıştır. Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelere uygulanan formda yaş, meslek, maddi gelir, eğitim durumu ve çocuk sayısı değişkenleri bulunurken atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelere uygulanan form bu değişkenlere ek olarak özel gereksinimi olan çocuğun cinsiyeti, kaçınıcı çocuk olduğu ve engel durumu değişkenlerini içermektedir. Form araştırmacı tarafından literatüre bağlı kalınarak hazırlanmıştır.

Görüşme Formu

Katılımcılara araştırmacılar tarafından oluşturulan, açık uçlu sorular içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu sunulmuştur. Oluşturulan form için uzman görüşüne

başvurulmuştur. Formun Türkçe anlaşılabilirliği için doktoraşını Türkçe alanında tamamlamış bir uzmanın görüşüne başvurulmuş ve form gerekli son düzenlemelerle son halini almıştır. Literatür taramasında elde edilen bilgiler ışığında Tipik ve Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip olan annelerde ölüm kaygısının hangi alanlarda yaşandığı, anneler için ölüme hangi anlamların yüklediklerini ortaya koyabilecek sorular oluşturulmuştur.

İşlem

Araştırmacılar tarafından araştırmada kullanılacak olan formlar literatüre bağlı kalınarak hazırlanmış ve alanlarında iki uzmandan görüşleri alınmış, öneriler doğrultusunda tekrar revize edilmiştir. Veri toplama aşamasında öncelikle katılımcı onam formunda araştırmacının amacından bahsedildikten sonra yapılacak olan tüm görüşmelerin katılımcıların izinleri doğrultusunda ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Kişisel bilgilerin sadece araştırmacının amacı doğrultusunda kullanılacağı ve verilen kimlik bilgilerinin gizli kalacağı

konusunda katılımcılar bilgilendirilmiştir. Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları iki uzman ve bir araştırmann görüşme formu kodlama anahtarını doldurmuştur. Bu anahtarlar karşılaştırılmıştır ve sonuçlara ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen çalışmanın güvenilirlik hesaplaması, Tünnüklü'nün (2000); Robson'dan (1993) aktardığı Gözlemciler arası güvenilirlik formülü(Agreement Percentage) kullanılarak yapılmıştır: Gözlemciler Arası Güvenirlik = [Görüş Birliği / Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı] x 100]. Yapılan görüşme kodlama anahtarını bir uzman ve bir araştırmacı tarafından doldurulmuştur. Yapılan güvenilirlik hesaplamasında en yüksek güvenilirlik %100, en düşük güvenilirlik %90 ve ortalama güvenilirlik % 98,3'dür.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizi, betimsel analiz ile yapılmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde araştırmacı görüştüğü ya da gözlemiş

olduğu bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmektedir. Bu analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (YıldırımveŞimşek,2003). Betimsel analiz dört aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama, betimsel analiz için çerçeve oluşturma aşamasıdır. Bu aşamada, araştırma soruları göz önüne alınarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulur. Bu çerçeveye göre verilerin temaları nasıl düzenleneceği ve sunulacağı belirlenir. Tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi aşamasında, elde edilen veriler okunur ve düzenlenir, tanımlama amacıyla seçilir; anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilir. Bulguların tanımlanması aşamasında, anlamlı bir biçimde bir araya getirilen veriler anlaşılır bir biçimde tanımlanır ve doğrudan alıntılarla desteklenir. Bulguları yorumlanması aşamasında, tanımlanan bulgular açıklanır, ilişkilendirilir ve anlamlandırılır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Verilerin analizinin yapılabilmesi için Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip ve Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip anneler için iki ayrı kodlama tablosu hazırlanmıştır. Hazırlanan tablolar tablo 3 ve 4'de sunulmuştur.

Tablo 3. Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip anneler için oluşturulan kodlar tablosu

Soru no:	Sorular	Cevap örneği	Sınıflandırma	Kodlar	Cevap örneğine ait kod
1	Çocuğunuza karşı yerine getirmeniz gereken görev ve sorumluluklar nelerdir?	Elimden gelseydi onu daha bağımsız bir birey olarak şey yapabiliirdim. Ama şimdilik elimden gelen ona sadece bakım. Gözetebilmek odur.	Olumlu\ Olumsuz düşünceler	'Bakımını sağlamak' 'Dışarıdaki insanlardan korumak' 'Kendi kendine bakar ama uzun süre değil'	'Bakımını sağlamak'
2	Ölüm sizin için ne ifade ediyor?	Ölüm deyince ilk düşündüğüm şey çocuklarım oluyor. Erken ölürsen çocuklarım ne olur, kim bakar.	Olumlu \ olumsuz düşünceler	'Ölüm denilince aklıma çocuklarım geliyor(onlara ne olacak?)' 'Ölüm bir bitmiştir' 'Ölüm yeniden bir başlangıçtır'	'Ölüm denilince aklıma çocuklarım geliyor(onlara ne olacak?)'
3	Bir annenin ölümü çocuğun yaşantısını nasıl etkiler?	Yıkım olur. Çocuk tamamen bir boşluğa düşer. Nerde bütün gün evin içinde ya da dışarda anneye birlikte.	Olumsuz düşünceler	'Anne öldükten sonra çocuğa bakan olmaz' 'Annenin ölümü yıkım olur' 'Olumsuz\kötü etkiler'	'Annenin ölümü yıkım olur'
4	Bir çocuğun ölümü annenin yaşantısını nasıl etkiler?	Dünyam biter tamamen dünyam biter. Aslında hayatıngerçekleri.	Olumsuz düşünceler	'Kötü etkiler' 'Çocuk hayatın rengidir. Hayatın rengi kalmıyor' 'Hatam var mı diye düşünürüm'	'Kötü etkiler'
5	Bir aile içerisinde en çok değişikliğe ve zorluğa sebep olacak şey annenin mi yoksa çocuğun kaybı mıdır? Neden?	Annenin kaybıdır. Çünkü her şeyi annehazırladığı anne toparladığı için annedir.	Olumsuz düşünceler	'Anne kaybıdır. Çocuğa bakan olmaz.' 'Anne kaybıdır. Her şeyi sağlayan annedir.'	'Annenin kaybıdır. Anne evi toparlayıcıdır.'
6	Hayatımızda ne değişirse çocuğunuz için endişeleriniz (ölüm kaygısı, gelecek korkusu gibi) azalır?	Evet, yani iyi bir eğitim almaları kaygılarımızı azaltabilir.	Olumlu \ olumsuz düşünceler	'İyi bir eğitim aldıysa endişem azalır' 'Endişem yok' 'Bağımsız bir birey olursa' 'Bakımını sağlayan birey olursa'	'İyi bir eğitim aldıysa endişem azalır'

Tablo 4. Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip anneler için oluşturulan kodlar tablosu

Soru no:	Sorular	Cevap örneği	Sınıflandırma	Kodlar	Cevap örneğine ait kod
1	Çocuğunuza karşı yerine getirmeniz gereken görev ve sorumluluklar nelerdir?	İyi bir eğitim alsınlar, ını iyi beslensinler doğal sağlıklı, beslensinler doğru düzgün büyüsünler, iyi insan olsunlar.	Olumlu düşünceler	'İyi bir eğitim almalarını sağlamak' 'İyi ve kötüyü anlamalarını sağlamak' 'Onları korumak, sevmek ve güzel yetişkin olmalarını sağlamak'	'İyi bir eğitim almalarını sağlamak'
2	Ölüm sizin için ne ifade ediyor?	Ölüm şimdi herkes için bir son oluyor da bizim için değil tabi ki, inançlı insanlar için bir başlangıç herhâlde.	Olumlu \ Olumsuz düşünceler	'Ölüm denilince aklıma çocuklarım geliyor (onlara ne olacak?)' 'Ölüm bir bitiştir' ' Ölüm doğal bir olaydır. Nasıl doğduysak öyle öleceğiz.' 'Ölüm yeniden bir başlangıçtır.'	'Ölüm yeniden bir başlangıçtır.'
3	Bir annenin ölümü çocuğun yaşantısını nasıl etkiler?	Allah kimsenin evladını anasız babasız bırakmasın yavrucuğum, çok çok kötü bir şekilde etkiler eminim	Olumsuz düşünceler	'Olumsuz/kötü etkiler' 'Güzelyetiştirildiyse kolay atlar, iyi bir eğitim verilmediyse hüsrana uğrar' 'Çocuğun hayatında boşluk oluşur Anneye bağlıysa zor toparlar'	'Olumsuz/kötü etkiler'
4	Bir çocuğun ölümü annenin yaşantısını nasıl etkiler?	Bu daha da bir çok daha zor, Allah kimseye evlat acısı vermesin Allah muhafaza anne mahvolur herhâlde. Yani anne mahvolur...	Olumsuz düşünceler	'Kötü etkiler' 'Çocuğun ölümü daha zor' 'Çocuk ölünce annede ölüyor'	'Çocuğun ölümü daha zor'
5	Bir aile içerisinde en çok değişikliğe ve zorluğa sebep olacak şey annenin mi yoksa çocuğun kaybı mıdır? Neden?	İkisi de çok zor bilemiyorum	Olumsuz düşünceler	'İkisi de aynı acıdır' 'Anne kayıbdır. Anne her şeyi sağlayandır.'	'İkisi de aynı acıdır'
6	Hayatınızda ne değişirse çocuğunuz için endişeleriniz (ölüm kaygısı, gelecek korkusu gibi) azalır?	Emin ellerde olsun evlatlarımız diyerekten, tabi iyi bir eğitim almaları iyi bir iş imkanları olması	Olumlu /Olumsuz düşünceler	'İyi bir eğitim aldıysa endişem azalır' 'Endişem yok' 'İşi olursa, ayakları üzerinde endişem azalır' 'Dinine sahip çıkarsa endişem azalır'	'İyi bir eğitim aldıysa endişem azalır'

Sonuçlar

1.Çocuklarına karşı görev ve sorumlulukları

Atipik ve tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelere çocuklarına karşı görev ve sorumluluklarını öğrenmek amacıyla 'Çocuğunuza karşı yerine getirmeniz gereken görev ve sorumluluklar nelerdir?' sorusu sorulmuştur.

Atipik ve Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerinin çocuklarına karşı görev ve sorumluluklarına ilişkin görüşleri farklılaşmaktadır. Tipik gelişim gösteren bireylerin annelerinden büyük çoğunluğu (7kişiden4'ü) görevinin, çocuklarının 'İyi bir eğitim almalarını sağlamak' olduğu söyledikleri görülmektedir. İyi bir eğitim almasının görevi olduğunu söyleyen annelerin cevaplarının bazıları şöyledir: *Koruma bebekten çocuklukta, uuummm eğitim, iyi bir eğitim alsınlar (TP 5)*

Atipik gelişim gösteren bireylerin annelerinden büyük

çoğunluğu (7 kişiden 5'i) görevinin, 'Çocuklarının bakımlarını sağlamak' olduğunu söyledikleri görülmektedir.ocuklarının bakımını sağlamanın görevi olduğunu söyleyen annelerden bazılarının cevapları şöyledir:

Elimden gelseydi onu daha bağımsız bir birey olarak şey yapabilirdim. Ama şimdilik elimden gelen ona sadece bakım. Gözetebilmek odur.(ATP5)

2.Annelerin ölüme ilişkin görüşleri

Atipik ve tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin, ölüme ilişkin görüşlerini öğrenmek amacıyla 'Ölüm sizin için ne ifade ediyor?' sorusu sorulmuştur. Atipik ve tipik gelişimi olan bireylerin annelerini ölüme ilişkin görüşleri birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. 4 Atipik gelişimi olan bireyin annesi ve 2 tipik gelişimi olan bireyin annesinin görüşü 'Ölüm denilince aklıma çocuklarım geliyor' dedikleri görülmektedir.

Ölüm denilince aklıma çocuklarım geliyor diyen annelerin cevaplarının bazıları şöyledir:
Ölüm benim için, çok ağır bir soru oldu. Ben çocuğumdan korkum yok ama ben öleceğim de çocuklarım ortada kalacak diye korkum. Bundan dört ay önce intihar etti. Söyleyemedim onun sıkıntısını içimde yaşadım. Acile zor yetişirdim.(ATP4)

Yani biz öldükten sonra nasıl olacak, nasıl kalacaklar? kim bakacak? Kim ilgilenecek onlar nasıl olur, nasıl yaşar? (TP7)

2 tipik gelişim gösteren bireyin annesi ve 1 Atipik gelişim gösteren bireyin annesi 'Ölüm bir bitiş', 'Ölüm doğal bir olay' olarak gördüğünü söylemiştir. Bu görüşe sahip annelerin bazı cevapları şöyledir: *Ölüm bir varmış bir yokmuş misali nasıl ki dünyaya geldiysek öyle de gideceğiz. Biz gideceğiz ki yerimize başkaları gelecek, Allahtan gelen her şey güzeldir.(TP4)*

Ölüm.... Ölüm.... Biraz acı... ölüm bir bitiş.... Burada kalanlar için bitiş oraya gidenler için başlangıç, ama biz bekleyenler için bitiş... (ATP6)

Fakat Atipik gelişimi olan bireylerin anneleriyle uyum olmayan görüş ise tipik gelişimi olan bireylerin annelerinin 3'ü 'Ölüm bir başlangıç' olduğu görüşüdür. Bu görüşe sahip annelerin bazı cevapları şöyledir:

Ölüm şimdi herkes için bir son oluyor da bizim için değil tabi ki, inançlı insanlar için bir başlangıç herhâlde. Bir son değil, tabi kolay kabul edemiyor insan ölümü, Özellikle Allah korusun sevdiklerinin başına gelmesi, Allah muhafaza çok acı verici bir şey, ama insanoğlu tabi ki doğduğumuza inandığımız gibi öleceğimize de inanacağız inaniyoruz. (TP2)

3.Annenin ölümü çocuğu nasıl etkiler

Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerinin ve tipik gelişimi olan bireylerin annelerinin görüşleri birbirinden farklılaşmaktadır. Atipik gelişimi olan bireylerin annelerin çoğunluğunun görüşü (7 kişiden 4'ü) 'Anne öldükten sonra çocuğa bakan olmaz' olduğu görülmektedir. Bu görüşe sahip annelerin bazı cevapları şöyledir:

Herhalde diyorum ben öldükten sonra o da arkamdan ölür. Çünkü bensiz yapamıyor. İhtiyaçlarını ben karşılıyorum. Ben olmazsam bakacak biri yok. Bir de diyor ki sen ölürsen ben de dua edip ölürüm diyorum. (ATP5)

Tipik gelişimi olan bireylerin annelerinin büyük çoğunluğunun görüşü (7 kişiden 3'ü) 'Olumsuz\ kötü etkiler' olduğu görülmektedir. Bu görüşe sahip annelerin bazı cevapları şöyledir:

Eee kötü etkiler, yani çocuk pek kabullenemez, benim annem vefat etti. Hala daha ben onun anlarıyla yaşıyorum, onu düşünürüm.(TP4)

4.Çocuğun ölümü annenin yaşantısını nasıl etkileyeceğine ilişkin görüşler

Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerinin 5'i ve tipik gelişim gösteren bireylerin annelerinin 4'ü çocuğunun ölümünün annenin yaşantısını 'kötü etkileyeceğini' söylemiştir. Her iki örneklem grubundaki annelerin de cevaplarının benzediği görülmektedir. Bu görüşe sahip annelerin bazı cevapları şöyledir:

Yıkılır yani her ne kadar hazırız da desek, be n kendi adıma konuşayım herhâlde biterim. Ben rüyamda gördüm Ayşenur'umu birkaç kez Ayşenur'umu gördüm misal

rüyada bile kendi aklıma oynatmışım delirmişim üstümü başımı yırtmışım toprağı kazıyorum, toprağı yedim ve günlerce ben etkisinden kurtulamadım.(ATP7)

Aman Allah korusun o çok berbat bir şey, Annemin çocuğu öldü, yaşadı, gördüm onu, Allah kimseye hiçbir anaya vermesin, çok büyük bir travma, çok büyük bir acı, Yani anlatılmaz herhalde, Allah göstermesin, yaşatmasın. (TP 4)

5.Bir aile içerisinde en çok değişikliğe ve zorluğa sebep olacak şey annenin mi yoksa çocuğun kaybı mıdır? Neden?

14 annenin 12'si anne kaybının daha zor olduğunu söylemektedirler. 2 anne ise ikisinde acı olduğunu söylemektedir. Atipik gelişimi olan bireylerin annelerinin çoğunluğunun (7 kişiden 6'sı) ve tipik gelişim gösteren bireylerin annelerinin çoğunluğunun (7 kişiden 5'i) görüşü 'Annenin kaybıdır. Her şeyi sağlayan annedir' olduğu görülmektedir. Bu görüşe sahip annelerin bazı cevapları şöyledir:*Annenin kaybıdır. Çünkü her şeyi anne hazırladığı anne toparladığı için annedir. (ATP 1)*

Anne; anne baş anne her şeydir. Sen de bunu bilirsin belki annesin, anlarsın, Anne gitti miher şey gider. Her şeyine koşuyorsun, hasta oluyorlar sensin bir şey istiyorlar sensin, baba yoktur hayatta annedir. (TP5)

6.Hayatınızda ne değişirse çocuğunuz için, endişeleriniz azalır

Atipik gelişimi olan bireylerin anneleri ile tipik gelişim gösteren annelerin görüşleri farklılaşmaktadır. Atipik gelişim gösteren ailelerin genel endişelerinin azalması çocuğunun yaşamını sürdürmesine ilişkin görüşlerdir. 2 anne 'Bağımsız birey olması' ve 2 anne de 'Bakımını sağlayan bireyin olması' gerektiğini söylediği görülmektedir. Bu görüşe sahip annelerin bazı cevapları şöyledir:

Mesela hastalandığında çocuğuma güzel bakabilecek bir yer olsa. Güvenilebilsem. Hiçbir yere gidemiyorum ya. Birakabileceğim bir süreliğine hiçbir yer yok. Elim ayağım bağlı oluyor. Bir şey oluyor götürüyorsunuz. Gittiğin yerlerde hep bir sorun çıkartıyor çocuk. İşte anneler babalar aile çok etkileniyor böyle çocuklardan.(ATP6)

Tipik gelişim gösteren bireylerin annelerin 3'ü ise 'İyi bir eğitim aldıysa endişem azalır' görüşünü söylediği görülmektedir. Bu görüşe sahip annelerin bazı cevapları şöyledir:

Dediğim gibi iyi bir eğitim ve terbiye verebildiysem eminsem bundan kaygılarım daha az olur. Çünkü onların bununla baş edebileceğini düşünürüm. (TP 2)

Tartışma

Araştırmanın bulguları incelendiğinde verilerin literatürle uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Bulgumuz ve literatürdeki benzer veriler dikkate alındığında Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerde önceliğin, çocuklarının bakımı olduğu fark edilmektedir. Her iki gruptaki annelere yöneltilen sorulardan birincisi, annelerin çocuğa karşı görev ve sorumlulukları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Verilen cevaplar analiz edildiğinde Tipik gelişimi olan çocuğa sahip annelerin genel sorumluluk bilinci iyi bir eğitim üzerinde yoğunlaşırken Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin bakım

sağlama teması üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Uğuz ve arkadaşları (2004) tarafından örneklem grubunun yaşları 13-22 arasında değişen bedensel ve zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerden oluşan bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin düşüncelerinde, çocuklarının kendilerine bağımlı konumda oldukları, kendi kendilerine yetemeyecekleri gibi temalar olduğu saptanmıştır. Özsoy ve arkadaşları tarafından yetersizliğe sahip çocuğu olan 110 anne ve baba ile gerçekleştirilen çalışmada ebeveynlerin %54.5 gibi büyük bir çoğunluğunun çocukları ile ilgili gelecek kaygısı taşıdığı görülmüştür. Yapılan diğer çalışmalarda da Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerde çocuklarına yönelik olarak bakım konusuyla ilgili kaygı yaşadıkları saptanmıştır (Danış, 2006; Çürük, 2008). Tipik ve Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin görüşündeki bu farklılık yorumlanırken, örneklem grubun sosyodemografik özelliği göz önünde bulundurulmadır. 18 yaşına erişmiş veya geçmiş tipik gelişim gösteren bir bireyin kendi yaşamını sürdürebilecek nitelikleri kazanmış olması, kendi öz bakım ve özdenetimini yapabiliyor olması beklenmektedir. Yaşları bakımdan tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin çocukları özellikle meslek seçimleri, üniversite seçimi gibi dönemleri barındıran ilk yetişkinlik yıllarına denk gelmektedir. Bu sebeple annelerin düşüncelerindeki temalar eğitim üzerine yoğunlaşıyor olabilir (Santrock, 2012).

Araştırma kapsamında annelerin ölümü nasıl yorumladıkları incelenmiştir. Atipik gelişime sahip annelerin büyük çoğunluğu yine ilk başta çocuklarını öncelikle ve ölüm denince akıllarına çocuklarının geldiğini ifade etmişlerdir. Bu bulgu annelerin çocuklarına bakım sağlama sorumluluğu düşüncesi ile doğru orantılı ilerliyor olabilir. Çünkü ölüm ile beraber anne bakım sağlama görevini yerine getiremeyecektir. Bu da annelerde çocuğuma ne olacak düşüncesi uyandırıyor olabilir. Tipik gelişime sahip annelerin yorumları analiz edildiğinde ise ölümü bir başlangıç olarak yorumladıkları görülmüştür. Bu görüşme yapılan örneklem grubunda, özellikle tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerinin ançlı bir kesimden oluşuyor olmasıyla bağlantılı olabilir. Annelerin cevapları içerisinde geçen amin, inşallah, Allah büyüktür, Allah'ın izniyle gibi kavramlar bu yorumumuzu destekler niteliktedir. İslam inancına göre dünyadan sonra sonsuza kadar yaşanacak gerçek bir hayat olduğuna inanılmaktadır (Kavuştu, 2007). Anneler bu inanış doğrultusunda ölümü bir başlangıç olarak yorumluyor olabilirler. Feifel ve Branscomb (2003) da çalışmalarında ölümü yaratıcıdan verilen doğal bir döngü olarak nitelendiren bireylerin ölüme dair bir kaygı ve korku duymadığını saptamıştır. Bu bulgu, yorumumuzu destekler niteliktedir. Annenin ölümünün, çocuğun yaşantısını nasıl etkileyeceğiyle ilgili cevaplar incelendiğinde Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin yorumları yine yaşamın devamı için bakım verme konusunda kaygıları içerirken, tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin kaygıları daha çok duygusal açıdan yaşanacak zorluklarla ilgiliydi. Çocuğun ölümü ile ilgili görüşler incelendiğinde ise tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin, çocuklarının ölümü söz konusu olduğunda görüşlerinin çocuk ölünce kendi hayatlarının da biteceği şeklinde olduğu fark edilmektedir. Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin bu konudaki görüşlerine bakıldığında özellikle iyi bakabilmiş olabileceği fark edilmektedir. Çocuğun bakımının anne tarafından üstlenildiği bir kültür içerisinde yaşıyor oluşumuz da annede yeterli olup olmadığı düşüncesi

uyandırıyor olabilir (Işıkhani, 2005). Alan yazın tarandığında annelerin Atipik gelişim gösteren çocuk konusunda babalardan daha kaygılı olduğu ve suçlu hissettiği ifade edilmektedir (Rodriguez ve Murphy, 1997; Kazak ve Marvin, 1984; Dönmez ve ark., 2000). Bu bulgular bulgumuzu destekler niteliktedir. Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin cevapları da kültür ile ilişkilendirilebilir. Kültürümüzün kadınlara yüklemiş olduğu cinsiyet rolündeki anaçlık, çekip çeviren olma ve sorumluluk alma bilinci bu görüşte etkili olabilir (Okray, 2005) Annelerin ölümün zorluk derecesi ile ilgili çocuk veya anne hakkında yaptıkları yorumlar analiz edildiğinde; tüm annelerin anne kaybının daha zor olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip 2 annenin ise her ikisinin de aynı acı olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin görüşlerine bakıldığında, görüşlerin yine bakım verme teması üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu cevaplar üzerinde kültürel değerlerin etkili olduğu düşünülebilir. Türk toplumunda anne çocukların yaşı fark etmeksizin toparlayan, derleyen ve anaç olan birey olarak görülür ve kız çocukları bu değerlerle büyür. Bu da gelişim şekli fark etmeksizin tüm annelerin, anneyi evin toparlayıcısı olarak algılamasına sebep olmuş olabilir (Okray, 2015). Kübler ve Ross (1997) tarafından örneklem grubunu ölmek üzere olan değişik yaş gruplarındaki 200 kişinin oluşturduğu bir çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmanın sonucunda araştırmacılar farklı kültürlerin ölümü kabul etmede farklı tutumlar sergilediğini ifade etmiştir. Böylece bazı kültürlerin yeni nesillerin ölümünden de daha az kaygı taşıyan bir kültür olabileceğini ifade eder (Akt: Morris 2002). Türk toplumundaki ahiret inancı da bunun üzerinde etkili olarak yorumlanabilir. İslam inancına göre ölen çocuklar günahsız olarak nitelendirilir ve sorgulanmadan cennete kavuşurlar (Demirci, 2018). Bu her iki anne grubunun da çocuğun değil de annenin ölümünün daha zor olarak değerlendirmesinde de etkili olmuş olabilir. Son olarak konuya ilişkin öneriler sunabilmek adına annelere endişelerini azaltabilecek şeylerin var olup olmadığı sorulmuştur. Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerinin büyük çoğunluğunun endişelerini azaltacak şeylerin yine çocukların bağımsız olması ve çocuklarına bakım sağlayacak biri olması yönünde olduğu görülmüştür. Tipik gelişim gösteren çocuğa sahip olan annelerin cevapları incelendiğinde ise büyük çoğunluk eğitimin iyi olmasının endişelerini azaltacağı ve endişeleri olmadığını ifade etmiştir. Annelerin görüşleri incelendiğinde görülmektedir ki, Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin bakım verme görevleri yaşadıkları süre boyunca devam etmektedir ve ölüme ilişkin genel kaygıları da bu düşünce etrafında şekillenmektedir. Schilmoeller ve Baranowski (1998) araştırmalarında Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerdeki kaygının kaynağının, ölüm ya da kaza gibi bir durum sonucu çocuklarının yaşamına nasıl devam edeceği olduğu ifade edilmektedir (Işıkhani, 2005). Tüm bu bilgiler ışığında bulgularımızın literatürle uyum içinde olduğu görülmektedir. Araştırmanın bulgularına dayanarak verilebilecek öneriler ve araştırmanın sınırlılıkları ise şu şekildedir; araştırmanın bulgularının nesnel olarak değerlendirilince yapılarak araştırma sonuçları dışında, Atipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin aktardığı bilgiler kendilerinin maddi ve manevi desteğe ihtiyaç duydukları yönündedir. Atipik gelişim gösteren kardeşe sahip olan bireylerin bulunduğu evlerde, kardeşlerin de ayrıca psikososyal desteğe ihtiyaç duyduğu gözlemlenmiştir. Ailelere süreçle ilgili eğitim programları, sosyal destek

programları ve sunulabilir. Böylece hissettikleri olumsuz duygularla baş etmelerine yardımcı olunabilir (Özkan ve Kılıç, 2013). Yapılacak sonraki araştırmalara farklı bir örneklem grubu dâhil edilebilir. Araştırmanın yürütüldüğü örneklem grubunun 14 kişiden oluşuyor olması sebebiyle sonuçları genele yaymak mümkün olmayabilir.

Araştırmaya dâhil edilen ölüm kaygısı konusu bireyler için konuşulması zor olan bir konu olabilir. Bu sebeple katılımcılar aktarmak istedikleri her şeyi aktaramamış olabilirler. Başka bir çalışmada hem nicel hem nitel veriler toplanarak, veriler desteklenebilir.

Kaynaklar

- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş., & Çakmak, E. K. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çürük, N. (2008). *Ankara İl Merkezi'nde Bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İş Okullarında 1. ve 4. sınıfa devam eden zihinsel engelli çocukların annelerinin kaygı ve sosyal destek düzeylerinin karşılaştıkları problemlere göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Danış, M. Z. (2006). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin yaşadığı duygular, çocuklarının geleceğe ilişkin düşünceleri ve umutsuzluk düzeyleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(2), 91-107.
- Demirci, K. (2018). Zeydi Hadis yorumu: Muhammed B. Yahya (Ö. 310/923) örneği. *Journal of Social Sciences Eskisehir Osmangazi University/Eskisehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 105-126.
- Dönmez, N.B., Bayhan, P., Artanl. (2000). Engelli çocuğa sahip ailelerin erinbektentileriveendişe duydukları konuların incelenmesi. *Sosyal Hizmetler Dergisi*, 1 (11), 16-24.
- Durat, G., Atmaca, G. D., Ünsal, A., Kama, N. (2017). Özel gereksinimi olan çocukların ailelerinde umutsuzluk ve depresyon. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 39(3), 49-57.
- Feifel, H., Branscomb, A.B. (2003). Who's afraid of death? *Journal of Abnormal Psychology*, 81(3), 282-288.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- İşıkhan, V. (2005). *Türkiye'de Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Sorunları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- İşcan, G.Ç., & Malkoç, A. (2017). Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin umut düzeylerinin başa çıkma yeterliği ve yılmazlık açısından incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 120-127.
- Kavuştı, M. (2007). *Kur'anda ahiret hayatı*. Yayınlanmış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Konya.
- Kazak, A.E. ve Marvin, R.S. (1984). Differences, difficulties and adaptation: stress and social networks in families with a disabilities: linking process with outcome. *Journal of Pediatric Psychology*, 24 (1), 41-53.
- Koca, A. (2017). *Engelli çocuğa sahip olan ve engelli çocuğa sahip olmayan annelerin ve ölüm kaygısı durumluk süreklilik kaygı düzeyleri arasındaki farklılaşmanın incelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Küçüker, S. (2001). Erken eğitimin gelişimsel geriliği olan çocukların anne-babalarının stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3 (1), 1-11.
- Metin, E. N. (2012). *Özel Gereksinimli Çocuğun Aileye Katılımı*. E. N. Metin, (Ed.) Özel gereksinimli çocuklar içinde. Ankara: Maya Akademi
- Okanlı, A., Ekinci, M., Gözüağca, D., Sezgin, S. (2004). Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları psikososyal sorunlar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 1-5.
- Okray, Z. (2015). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadın imgesi. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 93-102.
- Oktar, N. ve Yıldız, R. (2019). Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin ölüm kaygısı ile sosyal politikalara güven ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi (AİD)*, 14(1), 463-498.
- Özkan, Y. ve Kılıç, E. (2013). Ailenin Psiko-Sosyal Destek İhtiyacını Karşılamada Yeni Bir Model Önerisi: Aile Sağlığı Merkezlerinde Aile Psiko-Sosyal Destek Birimi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7 (30), 25-44.
- Rodriguez, C.M. ve Murphy, L.E. (1997). Parenting stress and abuse potential in mothers of children with developmental disabilities. *Child Maltreatment*, 2 (3), 245-252.
- Santrock, J. W. (2012). *Ergenlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şencan, H. (2005). Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik. Ankara Uğuz, Ş., Toros, F., İnanç, B. Y. ve Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7(1), 42-47.
- Yalçın, H. (2018). *Hedef Çocuk Gelişimi Kitap Seti. Çocuk Gelişimi Kitabı Çocuklarda Ahlak Gelişimi*. Konya: Hedef Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.